

АНАЛІЗ ПОКАЗНИКІВ ТА РІВНІВ РОЗВИТКУ ОСОБИСТІСНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ МАЙБУТНЬОГО СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА

Юлія ІВАНОВА (Кіровоград)

У статті розкривається поняття "самовизначення особистості", аналізуються показники та компоненти самовизначення, на основі яких визначено рівні розвитку особистісного самовизначення майбутнього соціального педагога.

В статті розкривається поняття "самоопределение личности", аналізуються показателі та компоненти самоопределения, на основі яких визначено рівні розвитку особистісного самоопределения майбутнього педагога.

Ключові слова: особистість, самовизначення, самосприйняття, рефлексія, самооцінка, самоутвердження, інтеріорізовані соціальні мотиви, особистісний смисл.

Особистісне самовизначення є однією з основних проблем формування та розвитку особистості. Воно припускає визначення особистістю своєї "внутрішньої суті", формування у неї усвідомлення мети та сенсу життя, яке відбувається відносно цінностей,

існуючих у суспільстві, а також вибір майбутнього життєвого шляху.

Упродовж усього життя людині доводиться визначати своє відношення до навколишньої дійсності, здійснювати безліч виборів відповідно до своїх ціннісних переконань, тому в ході свого розвитку внутрішній світ особистості постійно змінюється і вона весь час приходиться до нового самовизначення. В той же час людині з кожним роком стає все важче самовизначитися, оскільки ригідність установок і стереотипів збільшується. На сучасному етапі розвитку нашої країни необхідність у вивченні проблеми особистісного самовизначення зростає ще більше. Суспільні та економічні умови, що різко змінюються, висувають до особистості нові вимоги, примушуючи її наново самовизначитися. У зв'язку з цим збільшується необхідність у детальному розгляді даного питання.

З психологічної точки зору, особистість, що самовизначилася – це “суб’єкт, що усвідомив, що він хоче (цілі, життєві плани, ідеали), що він може (свої можливості, схильності, дарування), що він є (свої особистісні та фізичні властивості), що від нього хоче або чекає колектив, суспільство; суб’єкт, готовий функціонувати в системі суспільних відносин”. Самовизначення, таким чином, це “відносно самостійний етап соціалізації, суть якого полягає у формуванні в індивіда усвідомлення мети і сенсу життя, готовності до самостійної життєдіяльності на основі співвідношення своїх бажань, власних якостей, можливостей і вимог, що пред’являються до нього з боку оточення і суспільства” [6, с. 5-6].

Аналіз літератури дозволяє констатувати, що проблемі становлення самовизначення присвячені численні експериментальні й теоретичні дослідження, в яких розглянуті структура, механізми, види і закономірності формування самовизначення особистості. Для нашого дослідження особливе значення мають праці К.О. Абульханової-Славської, Р.В. Пасічняк, О.І. Барішевої, Г.П. Нікова, В.Ф. Сафіна, С.Л. Рубінштейна, Б.А. Щербатюк, О.С. Семенова, М.Р. Гінзбурга, в яких висвітлюються основні положення щодо процесу самовизначення.

Метою статті є розкриття поняття “самовизначення особистості” та виокремлення показників і рівнів розвитку особистісного самовизначення.

Традиційно особистісне самовизначення визначається як здатність людини до усвідомленого вибору подальшого життєвого шляху на основі адекватної оцінки власних здібностей та можливостей, а також готовність зайняти певну соціальну позицію. Основою особистісного самовизначення є власна

активність особистості, що спрямована на побудову часової перспективи, планування і постановку життєвих цілей, а також надбання ціннісно-сміислової єдності [3, с. 7].

Можна виділити такі основні функції, через які реалізується зміст особистісного самовизначення: смислотворення, тобто пошук людиною сенсу власного існування та вироблення загальних уявлень про мету свого життя; мотивації, спонукання діяльності особистості та встановлення її спрямованості; реалізації, тобто свідоме ствердження особистістю власної позиції в тих чи інших проблемних ситуаціях.

Центральним моментом у самовизначенні особистості (К.О. Абульханова-Славська, С.Л. Рубінштейн, О.М. Леонтьєв) виступає усвідомлення суб’єктом потреби у самопізнанні, у зміні себе, у самовдосконаленні. Самовизначення при цьому виступає інтегруючим стрижнем розвитку особистості, що охоплює всі її сторони.

Також самовизначення нерозривно пов’язане з формуванням світогляду особистості (Г.С. Костюк, С.Д. Максименко, Д.Б. Ельконін), когнітивними передумовами чого є засвоєння суб’єктом системи наукових знань, розвиток здібностей до теоретичного мислення, досягнення високого рівня пізнавальної активності. При цьому світогляд являє собою насамперед не деяку логічну систему знань, а комплекс переконань, принципів, ціннісних орієнтацій, що визначає позицію особистості у стратегії і тактиці вирішення життєво важливих задач [4, с. 65].

На кожному етапі свого життя особистість для самовизначення проходить ряд етапів, які характеризують стан протікання цього процесу. Самовизначення – це активний процес усвідомлення свого “Я”, відносно самостійний етап соціалізації особистості, сутність якої заключається в формуванні у неї усвідомлення мети і смислу життя, готовності до самостійної життєдіяльності на основі своїх бажань, намірів, якостей, можливостей, вимог, які висуваються до особистості з боку оточуючих людей і суспільства [5, с. 222-223]. Тому для формування особистісного самовизначення психологами були виділені необхідні інструменти:

- самостійність і почуття власної відповідальності за своє життя;
- високий рівень самокерівництва;
- здатність адекватно оцінювати результати своєї діяльності, ставити перед собою складні цілі та розв’язувати складні задачі;
- інтерес до життя;
- інтерес до власної особистості та позитивне самостварення [5, с. 311].

Так, у своїй роботі Р.В Пасічняк [4] виділяє рівні самовизначення особистості, які вона має пройти внутрішньо (усвідомлення себе, оточуючої дійсності, співставлення себе з вимогами суспільства, вибір певної ролі, формування стійкої позиції), а лише потім зовнішньо, що проявиться в її діяльності та поведінці. Автором виокремлені такі рівні: самосприйняття – рефлексія – самооцінка – самоутвердження – розвиток інтеріоризованих соціальних мотивів - формування особистісного смислу. На нашу думку, дані рівні самовизначення краще назвати компонентами, оскільки вони не лише переходять від одного до іншого, все більш ускладнюючись, а взаємодіють та доповнюють один одного. Саме завдяки взаємодії цих компонентів можна стверджувати про рівень розвитку самовизначення особистості.

Ми пропонуємо їх розглянути більш детально і на основі цього зробити аналіз рівнів самовизначення особистості. Звичайно, ставлення людини до оточуючого світу не обходиться без включення її ставлення до самої себе. Воно впливає на психічне здоров'я людини, визначає її успішність у взаємодії з іншими людьми; є формою відображення самого себе як особливого суб'єкта пізнання та формується на основі його активності щодо зовнішнього світу. Ставлення до самого себе відтворює рівень розвитку особистості в контексті її самореалізації та самовизначення.

Самосприйняття. Самосприйняття виступає формою сприйняття людини самої себе як особливого об'єкта пізнання й залежить від прийнятих цінностей, її особистісних змістів, міри її орієнтації на суспільно вироблені вимоги до поведінки й діяльності. В кожний період життя людина сприймає себе по-різному.

У структурі самопізнання виділяють три компоненти: когнітивний, емоційний й поведінковий. У сукупності вони представляють найголовніші аспекти самосприйняття, що пов'язані з самопізнанням, самовідношенням і готовністю до дій, спрямованих на самомоделювання та пошук ідентичності [2].

Рефлексія. Здатність до неї говорить про високий рівень самосвідомості особистості, готовність не тільки до пізнання самого себе, а й корекції своєї поведінки, способу життя. Рефлексія проявляється тоді, коли людина починає задавати собі питання "Чи так я живу?". Як властивість індивіда, рефлексія має здатність не лише відображати свій образ "Я", але й усвідомлювати взаємодію з іншими людьми. Саме в сфері міжособистісних

стосунків рефлексія виступає компонентом моральності поведінки індивіда. Здатність до рефлексії об'єднує функції поведінки та управління людини своїми вчинками. Так, С.Л. Рубінштейн зазначав, що завдяки рефлексії суб'єкт стає здатним здійснювати управління діяльністю, досягати мети. Виникнення рефлексії обумовлене всім ходом життя та діяльності індивіда. Завдяки їй здійснюється опосередкована взаємодія суб'єкта зі світом, у ході переломлення зовнішніх впливів через специфіку суб'єктивного світу особистості. При цьому рефлексія виступає як "внутрішні умови, включені в загальний ефект, обумовлений закономірним співвідношенням зовнішніх та внутрішніх умов" [7, с. 351-352].

Так як нас цікавить особистісне самовизначення студента, то необхідно наголосити на тому, що однією з головних ознак рефлексії є її орієнтація на навчальну діяльність. Тобто це необхідно розуміти як спрямованість мислення на самого себе, усвідомлення структури навчання, його результатів, засвоєння соціального досвіду студентом. Така рефлексія виступає ланцюжком співвіднесення себе, можливостей свого "Я" з тим, що вимагає навчальна діяльність. У той же час навчання неможливе без рефлексії – пошуку самооцінки, обговорення свого досвіду, реального та уявленого.

Самооцінка. Переживання різних емоцій, які супроводжують процеси самопізнання, формують у людини ставлення до себе. Знання про себе, підкріплені ставленням до себе, становить самооцінку особистості.

Самооцінка – це оцінка особистості самої себе, своїх можливостей, якостей і місця серед інших людей. Вона являється важливим регулятором поведінки особистості. Від самооцінки залежать взаємовідносини людини з оточуючими, її критичність, вимогливість до себе, ставлення до успіхів і невдач. Самооцінка впливає на ефективність діяльності людини та подальший розвиток її особистості. Як відомо, особистість оцінює себе або шляхом співставлення рівня своїх домагань, з об'єктивними результатами своєї діяльності; або шляхом порівняння себе з іншими людьми. Також на підставі адекватності самооцінки розрізняють два її види: адекватну й неадекватну. В свою чергу, неадекватна самооцінка згідно з еталоном, з яким вона порівнюється, може бути завищеною або заниженою.

Знати самооцінку дуже важливо, особливо якщо мова йде про самовизначення особистості. Від рівня самооцінки буде прямо залежати

рівень самовизначення особистості, а точніше її готовність.

Знаючи тип самооцінки, можна певною мірою нею регулювати. Так, людина з низькою самооцінкою відчуває себе невдахою. Вона не хоче, а точніше боїться починати щось нове, не вірить, що її зусилля до чого-небудь приведуть. Людина ж з високою самооцінкою, навпаки бачить себе господарем становища. Вона не вважає, що нею керують зовнішні обставини: навпаки, вона вважає, що сама спрямовує хід свого життя.

Тому до рівнів самооцінки відносять:

- високий – людина не вважає себе гіршою від інших і позитивно ставиться до себе;
- середній – адекватна думка про себе;
- низький – неповага до себе та до оточуючих.

Звичайно, треба розуміти те, що для готовності до особистісного самовизначення особистості найкращим варіантом була б адекватна самооцінка, де б особистість приймала себе, зважувала свої можливості та потреби, не боялася змін, які відбувалися б у її житті.

Самоутвердження. Для кожної особистості природним стає прагнення до позитивної Я-концепції (процеси самоствердження, самовираження, самореалізації). Найсильнішою з них є прагнення до самоствердження. Погоджуючись з І. Бехом, І. Зверєвою та М. Левківським, під особистісним самоствердженням ми розуміємо потребу та здатність юнаків і дівчат прогнозувати, проектувати та коригувати власні фізичні й психічні сили для вирішення певних завдань. Процес діяльності особистості можна представити у вигляді замкнутого кола, де людина отримує певний результат – позитивний або негативний. Так, у першому випадку особистість відчуває почуття задоволення, при цьому утворюється позитивний зв'язок із діяльністю, підвищується рівень усвідомлення власного успіху, значимості – коло замикається самоствердженням. В іншому випадку задоволення не виникає, коло самоствердження залишається не замкнутим, і особистість шукає інші шляхи власної діяльності. Якщо потреба особистісного самоствердження задовольняється – це позитивно впливає на людину. Але якщо процес самоствердження не відбувається в будь-якій позитивній сфері діяльності, то особистість буде шукати його в негативних вчинках. [1].

Так як процес удосконалення особистості, рівень її самоствердження ніколи не досягнуть

абсолюту, то вони безмежні, як безмежне пізнання. Особливий вплив на успішність саморозвитку здійснює сила та структура мотивації досягнення успіху. Саме тому важливим є формування у майбутніх соціальних педагогів мотиву самоствердження (прагнення ствердити себе в соціумі), який пов'язаний із почуттям власної гідності, впевненості в собі; спонукає до прагнення визнання та досягнення успіху; спонукає долати значні труднощі та багато працювати задля особистісного ствердження та досягнення визначеної мети.

Розвиток інтеріоризованих соціальних мотивів. Інтеріоризація означає присвоєння цінностей, їх вrostання в особистість. Процес формування внутрішніх структур психіки. Процес переходу від зовнішніх (реальних) до внутрішніх (ідеальних) дій – психічних актів. З цього виходить, що інтеріоризовані соціальні мотиви полягають у бажанні особистості отримати певні знання, щоб бути корисним суспільству, у бажанні виконати свій обов'язок перед батьками, друзями, у розумінні необхідності вчитися, щоб здобути професію і вижити в умовах ринкової економіки тощо. Сюди ж відносяться і мотиви, які полягають у бажанні зайняти певне місце у стосунках з іншими людьми, одержати їхнє схвалення, заслужити у них авторитет.

Формування особистісного смислу. Особистість, встановлюючи зв'язок життєвих цінностей з власним досвідом, переживаннями, починає встановлювати їх смисл (основу, суть), оцінює їх, надає їм особистісного смислу. Він є особливим, проявляється відношенням особистості до цінностей культури, з якою вона взаємодіє.

Особистісні смисли визначають спрямованість особистості, її соціальну позицію, самосвідомість, світогляд, ціннісні орієнтації. Саме як пристрасне ставлення до життєвих цінностей, особистісний смисл виступає внутрішньою детермінантою самовизначення і саморегуляції особистості. С.Л. Рубінштейн вказував на те, що особистості характерний такий рівень психічного розвитку, який дозволяє їй свідомо управляти власною поведінкою і діяльністю. Суть особистості, за К. Роджерсом, виражає її самосвідомість, суб'єктність, здатність діяти свідомо і відповідально.

На основі характеристики кожного з компонентів особистісного самовизначення майбутнього фахівця, можна виділити такі рівні його формування:

- низький рівень - пов'язаний з входженням студента у навчально-виховний

процес навчального закладу, виконання ним обов'язків щодо навчання та ознайомлення з основами майбутньої професії. На цьому рівні особистість намагається пізнати себе, прийняти такою, як вона є, і на основі цього зіставити свої можливості, здібності, прагнення з вимогами майбутньої професії. Особистість реалізує роль студента, яку "виконує" на низькому рівні. Самооцінка особистості може варіюватися, від чого залежить рівень самоутвердження особистості у середовищі вищого навчального закладу.

- середній рівень – на цьому рівні студенти ідентифікують себе із особливостями професійної діяльності. На основі цього вони починають бачити проблемність їхньої майбутньої професії (соціальний педагог), аналізувати її, виділяти ті особистісні характеристики, які необхідні для успішного її виконання. Важливою стає активність студента та рівень його самооцінки – середній (адекватне ставлення до себе). Процес діяльності має закінчуватися позитивним результатом, коли особистість буде отримувати задоволення, підвищитися рівень власного успіху. На основі цього формуються інтеріоризовані соціальні мотиви, як прагнення студента зайняти певне місце у стосунках з іншими людьми, одержати їхнє схвалення, заслужити у них авторитет.

- високий рівень – характеризується тим, що студенти ідентифікують себе з майбутньою професією соціального педагога, її особливостями та прагнуть підходити до виконання своїх обов'язків творчо. Спостерігається сформованість таких показників – високий ступінь моральних знань та почуттів, які стали переконаннями особистості, керівництвом у сфері моральної діяльності. Саме зараз людині вдається дійсно стати господарем ситуації і свого життя. Людина в цьому випадку ніби підіймається над своєю професією, над соціальними ролями та стереотипами. Така людина стає унікальною та неповторною вона точно знає чого хоче від життя.

На основі нашого теоретичного дослідження рівнів особистісного самовизначення та, опираючись на дослідження сучасних психологів, можна вказати на такі його показники:

- наявність цілей в житті, уміння гнучко та реалістично їх коректувати;
- загальне переконання в тому, що людина здатна контролювати своє життя, вільно приймати рішення та втілювати їх у своє життя;
- сприйняття себе як особистості, схвалення себе в цілому;

- наявність життєвих перспектив (особистість повинна бачити очікувані події, з якими пов'язує сенс свого життя);

- здійснення зв'язку між минулим, теперішнім та майбутнім, як стимул до активної життєдіяльності, до побудови планів на майбутнє;

- аналіз причини та зв'язків між подіями життя, своїми властивостями та оточуючими людьми;

- зміна, перетворення життя відповідно до своїх цінностей; визначення міри між "хочу" та "потрібно" (особистим та соціальним);

- планування свого життя і відповідно до цього організація своєї діяльності.

Отже, ми з'ясували, що особистісне самовизначення, як процес свідомого визначення суб'єктом своєї сутності та місця в системі суспільних відносин, має ціннісно-смыслову природу і виражається в активному ставленні людини до самої себе та оточуючої дійсності. Саме така особистість досягає високого рівня соціального розвитку та самосвідомості, самостійно виконує відповідну перетворювальну діяльність, свідомо і відповідально здійснює саморегуляцію діяльності й поведінки. А тому не лише присвоює суспільний досвід, але й робить значний внесок у його скарбницю матеріальних і духовних цінностей.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бех І.Д. Особистісно зорієнтоване виховання / Іван Дмитрович Бех. – К.; ІЗМН, 1998. – 204 с.;
2. Ван Джун Психологічні особливості самосприйняття як фактор соціалізації підлітків: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.07 "Педагогічна та вікова психологія" / Ван Джун. – Одеса, 2009 – 22с.
3. Лець Ю.А. Особистісне самовизначення старшокласника в системі розвивального навчання: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.07 "Педагогічна та вікова психологія" / Ю.А. Лець. – Харків. 2008. – 23 с.
4. Пасічник Р.Ф. Психологічні особливості особистісного самовизначення старшокласників: дис. ... канд. психол. наук: спец. 19.00.07 / Пасічник Руслана Федорівна. - Івано-Франківськ, 1999. – 186 с.
5. Психологічна енциклопедія / [автор-упорядник О.М. Степанов]. – К.: «Академвидав», 2006. – 424с
6. Сафин В.Ф., Ников Г.П. Психологический аспект самоопределения личности / В.Ф. Сафин, Г.П. Ников // Психологический журнал. – 1984. – № 4. - С.65
7. Юдин Э.Г. Системный подход и принцип деятельности: Методологические проблемы современной науки / Э.Г. Юдин – М.: Наука, 1978.– 391 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Іванова Юлія Юрївна – аспірантка кафедри педагогіки Кіровоградського державного педагогічного університету ім. В. Винниченка.

Наукові інтереси: дослідження особливостей розвитку особистості.